Afbeeldingen

1. Brandaan leest het boek der wonderen Houtsnede (titelblad) uit de *Reis*-editie van Michael Furter (?), Bazel 1491

2. Sint Meinrad onderwijst zijn monniken Houtsnede uit het blokboek van Sint Meinrad Einsiedeln, midden 15e eeuw

Wiehebt sich an sant Beaudon buch was erunders er off dem mer erfaren hat.

3. Brandaan verbrandt het boek der wonderen, daaronder het 'Meerwunder' dat het schip bedreigt

Houtsneden (versozijde titelblad) uit de *Reis*-edities van Mathis Hüpfuff, Nü Troyga (Kirchheim) 1497/ Straatsburg 1499

4. Sint Dominicus onderwerpt christelijke en ketterse geschriften aan een vuurproef

Houtsnede uit *Der Heiligen Leben* Editie Anton Sorg, Augsburg 1486

5. Bij Brandaans thuiskomst worden de relieken van boord gedragen

Zuidwest-Duitsland, ca. 1460 Gekleurde pentekening op papier Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Pal. Germ. 60 (handschrift /h), fol. 183r

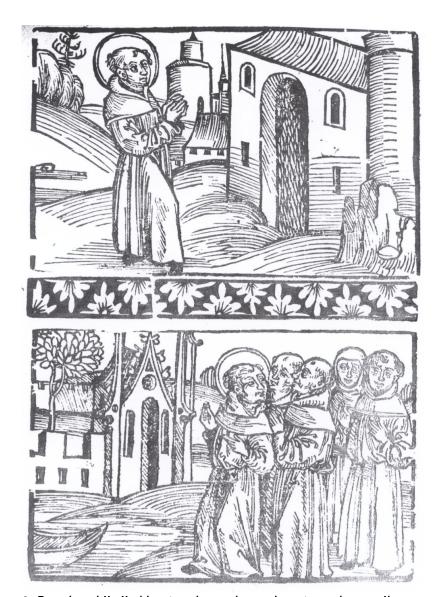

6. Bij thuiskomst legt Brandaan het volgeschreven boek op het altaar

Zuidwest-Duitsland, derde kwart 15e eeuw Gekleurde pentekening op papier München, Universitätsbibliothek, Cim. 102 [=2 Cod. ms. 688] (handschrift *m*), fol. nr. is mij onbekend

7. Brandaan met een fakkel in de hand Houtsnede, herkomst en datering onbekend

8. Brandaan bij zijn klooster, daaronder aankomst van de monniken bij het aards paradijs (hier wellicht bedoeld als het vertrek van de monniken uit hun klooster)

Houtsneden (versozijde titelblad) uit de *Reis*-editie van Johann Knoblouch, Straatsburg 1518

Beide houtsneden komen oorspronkelijk uit de edities van Mathis Hüpfuff, Nü Troyga (Kirchheim) 1497/ Straatsburg 1499. De voorstelling van Brandaan bij zijn klooster staat hierin aan het eind van het verhaal ter illustratie van Brandaans thuiskomst, de andere voorstelling is zowel gebruikt bij de aankomst van de monniken in het aards paradijs als in het land Bona Terra. In Knoblouchs druk staat deze houtsnede van het paradijs nogmaals aan het eind van het verhaal.

Wie fant Brancon vier wochen auff einem vifch fur piß dag er

O nun fant Brancon mit feinem gefind keete gen foottenland da füren fy gat mit gittem gemach pig an den aylften motigen feu Do. köm ein vonge füger vield gegen in eet takt fein maul auff also ob et den kyele mitchiand verlchlinden wolt. Ho wegt vind groß waa fein maul fy fürent vier wochen fo fy baldelf mochaten pig bas fy we vifide an ein ein be köment. Ho groß vimd fo lang waa det vijfd. Ond do fy für in wonten fein das fy kömen wet en vind gefaren. Do prachter fy eeft in groß not. Wann de vijfd between de dwaatze zij en maul und in dem fellen unte fig. with but an flowants si com maul ond in dem felten unge fixent fy wol viertselten tag das fy nye datauk kommen modre. Ond was fish do widt reger fo ward de qual our og wich alfortof das er en kyel all hub in die lifter oud viel dann wort krab als ob et in den abstrundt oyele. Dem felten vist was auff om Griffer oud viel damen wort krab als ob et in den abstrundt oyele. Dem felten vist was auff om Griffer boltz omd graf. Do watent fy in grossen notten Donno to sy der visch farendyesse aus dem ung vod er von in sür to echiben sich die vondem schwase von eem schwase ende vondem sich von een schwase ende ver het de de vondem sich von der sich vondem von vondem sich vondem sich vondem von vonden vondem sich vondem von vonden vondem sich vondem von vonden vondem vondem vondem von vonden vondem von vonden vondem von

9. De 'ringvis' en de 'onderwaterwereld'

Twee tegenoverliggende bladzijden uit de eerste Reis-editie van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476 De houtsnede links hoort bij de episode over de 'ringvis', de identieke houtsnede rechts hoort bij de episode waarin de monniken geluiden onder water horen maar niets zien.

Dezelfde houtsnede is gebruikt in de drukken van Anton Sorg, Augsburg ca. 1480/ca. 1485 en Johann Froschauer, Augsburg 1497/1498

10. De 'eilandvis' Houtsnede uit de Reis-edities van Johann Zainer, Ulm 1499/1503

11. Monniken op de 'eilandvis' Gekleurde houtsnede uit de Reis-editie van Conrad Hist, Spiers 1496

12. Verschillende soorten vissen, waaronder de walvis met een schip op zijn rug

Houtsnede uit Konrad von Megenbergs *Buch der Natur* Editie Johann Baemler, Augsburg 1476

14. Een sirene zingt de monniken in slaap Houtsnede uit de *Reis*-editie van Michael Furter (?), Bazel 1491

ones gen ongetn-darnach så tartarif. dann en hin fim windisch land ond kam do gen panonisa do sich die tund weiste in siten strange-durch die nidern march ond einnet in das oftersmös, ones dar pringet die tun now secheng grosser wasser mit jr. Also fürent sy durch alle die land-so jch vor geschülen hab.

E Wie der würdig jüngling Wilhelmus mit den seine auff des moz für vond wie sp zu den visch Traum kament vond wie es Wilhelmen vond seine dienem gieng.

Le nun berezog Wilhalm der hübsch vom der wirdig jüngling gesaren was die Tünow nicht wies an das möze do was woz langen zeiten ein schweller bed win Tozmensa gezeinsch dem dem dem hünig ettwas seleziner beiß pringen dem wy nach gestriche ein visch den mante Teaum der was so groß vind studi auch so langen zeit do gestanden auff eine tunen grun das ein dau mie auff im wüchst. als je hözen werd nit. Als sich nun der visch an das eine gestalt det stog der wogel amus

13. Verbeelding van een 'ringvis' in de Historie von Herzog Leopold und seinem Sohn Wilhelm von Oesterreich

Houtsnede (bijschrift: "Wie der würdig jüngling Wilhelmus mit den seinen/ auff das moer fuor. vnd wie sy zuo dem visch Tecum/ kament. vnd wie es Wilhelmen vnd seinen dienern/ gieng.")
Bladzijde uit editie Anton Sorg, Augsburg 1481

15. Een afschrikwekkend 'Meerwunder' wil Brandaans schip omver trekken

Gekleurde houtsnede uit de *Reis*-editie van Conrad Hist, Spiers 1496

16. De schepping van de 'Meerwunder' op de derde dag

Houtsnede uit *Spiegel menschlicher Behaltnis* Editie Peter Drach, Spiers 1478

17. Brandaan wordt geconfronteerd met de neutrale engelen in het land Bona Terra

Houtsnede uit de *Reis*-edities van Mathis Hüpfuff, Straatsburg 1510/Johann Knoblouch, Straatsburg 1518

18. Brandaan bezoekt het klooster op een rots in zee waar zeven vrome monniken leven

Zuidwest-Duitsland, ca. 1460 Gekleurde pentekening op papier Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Pal. Germ. 60 (handschrift /h), fol. 162r

19. Illustratie bij de episode waarin Brandaan de zeven vrome kloosterlingen bezoekt

Gekleurde houtsnede uit de *Reis*-editie van Conrad Hist, Spiers 1496

Hist heeft deze houtsnede tevens gebruikt op het titelblad en ter illustratie van Brandaans thuiskomst aan het eind van het verhaal

20. Kluizenaar op een drijvende graszode

Houtsnede uit de *Reis*-edities van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476/ca. 1480/ca. 1485

Dezelfde houtsnede is gebruikt in de drukken van Johann Froschauer, Augsburg 1497/1498

21. Judas op een rots in zee

Houtsnede uit de *Reis*-edities van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476/ca. 1480/ca. 1485

Dezelfde houtsnede is gebruikt in de drukken van Johann Froschauer, Augsburg 1497/1498

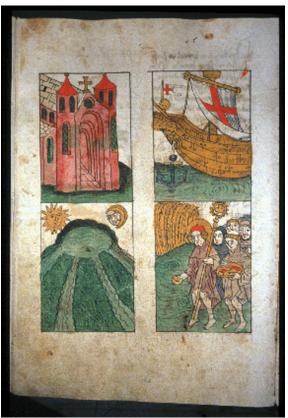
22. Judas met zwarte nimbus en geldbuidel Houtsnede uit *Der Heiligen Leben* Editie Johann Baemler, Augsburg 1475

23. Schetsje van Judas en de duivel Belial

Zuidwest-Duitsland, ca. 1460 Pentekening op papier Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Pa

Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Pal. Germ. 60 (handschrift $\dot{m}$, fol. 173 $\rm r$

24. Brandaans aankomst in het aards paradijs
Zuidwest-Duitsland, derde kwart 15e eeuw
Gekleurde pentekening op papier
München, Universitätsbibliothek, Cim. 102 [=2 Cod. ms. 688] (handschrift *m*), fol. nr. is mij onbekend

25. Brandaans aankomst in het aards paradijs
Zuidwest-Duitsland, ca. 1460
Gekleurde pentekening op papier
Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cod. Pal. Germ. 60
(handschrift /h), fol. 164r

26. Brandaans aankomst in het aards paradijs Houtsnede uit de *Reis*-edities van Johann Zainer, Ulm 1499/1503

27. Een monnik steelt een kostbare paardenteugel uit de burcht in het aards paradijs

Houtsnede uit de *Reis*-edities van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476/ca. 1480/ca. 1485

In Sorgs eerste druk staat deze houtsnede aan het eind van het verhaal ter illustratie van Brandaans thuiskomst. Dezelfde houtsnede is gebruikt in de drukken van Johann Froschauer, Augsburg 1497/1498

28. Een monnik steelt een kostbare paardenteugel uit de burcht in het aards paradijs

Gekleurde houtsnede uit de $\it Reis$ -editie van Mathis Hüpfuff, Straatsburg 1510

Dezelfde houtsnede (zonder kleur) is gebruikt in de druk van Johann Knoblouch, Straatsburg 1518.

29. Een duivel voert de teugeldief naar de hel Houtsnede uit de *Reis*-editie van Michael Furter (?), Bazel 1491

30. Zielen in het vagevuur (drie vagevuren, volgens het bijschrift)

Houtsnede uit de *Reis*-edities van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476/ca. 1480/ca. 1485

Dezelfde houtsnede is gebruikt in de drukken van Johann Froschauer, Augsburg 1497/1498

31. Zielen in het vagevuur (drie vagevuren, volgens het bijschrift)

Houtsnede uit de *Reis*-edities van Mathis Hüpfuff, Straatsburg 1510/Johann Knoblouch, Straatsburg 1518

32. *limbus patrum, limbus puerorum, purgatorium* en hel

Houtsnede uit *Spiegel menschlicher Behaltnis* Editie Anton Sorg, Augsburg 1476

33. Atelier van het Bentlager Sippenreliëf (?), altaarretabel met voorstellingen uit het lijden van Christus (detail). Rechtsonder: zielen in het vagevuur Omstreeks 1460/1480 of omstreeks 1500 Zandsteen, 115 x 194 cm Einen (Niedersachsen), St. Bartholomäus

34. Een duivel bij een brandende berg bedreigt Brandaan en zijn monniken

Gekleurde houtsnede uit de *Reis*-editie van Conrad Hist, Spiers 1496

35. Uit een gestrand schip op het Clebermeer worden zieltjes van overledenen opgehaald door een duivel en door Sint Michael

Zuidwest-Duitsland, derde kwart 15e eeuw Gekleurde pentekening op papier München, Universitätsbibliothek, Cim. 102 [=2 Cod. ms. 688] (handschrift *m*), fol. nr. is mij onbekend was im hozt won bech vnd won harez vnd was auch gemergklich erzert ækrumpt vnd æknest wom den franden vnd deznen da in der teufel durch gezoge bet vnd do gefegneten sp sich all do sloch der teufel balde won in vnd lobte do vnsen herren sbesum erstum dz æ in seen brûder het wider geben.

Too fahe fant Brandon vil leut auff dem Cleber mot die eines teils in den kiele ver funden und ertrunden warend.

Crnach trug sp ein wind in die moze an ein stat da saben sp menschen in geossen kie len schweben darinn was gütre genüg vii so vil das die welt dauon alle solle genüge baben ob under sp geteilt wurd und was die größt geschreß in den kielen das he gehözt ward wann die kiel warent gehafftet in dem eleber moz und sautend die leit darinn vii sielen die greissen on zal in die kiel und namen und sütten die leüt hinweg und assen sp auff die zeit sturdent vierezehen hundert menschen vii

36. Gestrand schip en drenkelingen in nood bij de Magneetberg op het Clebermeer

Bladzijde uit de *Reis*-editie van Anton Sorg, Augsburg ca. 1480

Dezelfde houtsnede is gebruikt in de drukken van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476/ca. 1485 en Johann Froschauer, Augsburg 1497/1498

bawm als in einem dicken walld der tannen ware nt auffgerecht Das faben auch in dem kiel ertlich vomd meßneten es ware ein groffer berg vomd forchten es wate ettlich mormuber abet wi die auf fp wartere wie der schiffmenster heregog Einsten fagt win dem Magneten berg vind das Etc by got an rufften ombe hulff. 1127 Ti. al 13 06 Em schiffmepfter æm das leg dig und balld komment übel wol willentlich was erhallt: tet alles fein gemut vnd ber ge win groffer wicht des fch perkunffagen was vind for ach zu om beregogen vno de feinen / Der bepligen wall: menden todes meyn liebsten nitbruder vinno trewen

37. Herzog Ernst en zijn mannen in nood bij de Magneetberg op het Clebermeer

Bladzijde uit de *Herzog Ernst*-editie van Anton Sorg, Augsburg ca. 1480

Dezelfde houtsnede (die op de volgende bladzijde nogmaals voorkomt) is gebruikt in de *Herzog Ernst*druk van Anton Sorg, Augsburg ca. 1476

38. Drie monniken bidden tot Brandaan (volgens de oorspronkelijke *Navigatio* omdat ze ook mee op reis willen)

Bohemen, ca. 1358

Pentekening op perkament

Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek, MS Cod. 370 (Krumauer Bildercodex), fol. 159v onderste helft

39. Op een eiland komt een hond de monniken tegemoet. Volgens de begeleidende tekst is het een afschrikwekkend dier, volgens de oorspronkelijke *Navigatio* is het een 'goede boodschapper'.

Bohemen, ca. 1358
Pentekening op perkament
Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek, MS Cod. 370 (Krumauer Bildercodex), fol. 160v bovenste helft

40. De monniken treffen drie zingende koren, bestaand uit jongens, jonge mannen en oude mannen (volgens de oorspronkelijke *Navigatio* blijft één van Brandaans monniken hier achter).

Bohemen, ca. 1358

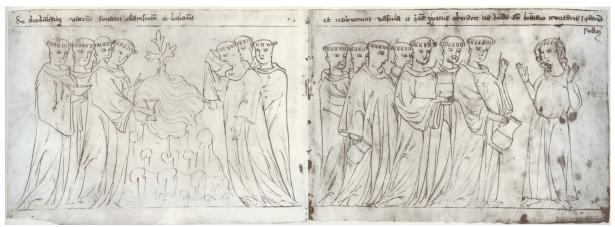
Pentekening op perkament

Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek, MS Cod. 370 (Krumauer Bildercodex), fol. 167v bovenste helft - fol. 168r bovenste helft

41. Paulus de kluizenaar, en de otter die hem volgens de oorspronkelijke *Navigatio* jarenlang elke dag een vis bracht

Bohemen, ca. 1358
Pentekening op perkament
Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek, MS Cod. 370 (Krumauer Bildercodex), fol. 170v bovenste helft

42. Verbeelding van Brandaans eindbestemming; het Beloofde Land der Heiligen wordt niet bij naam genoemd, de monniken krijgen (zonder nadere verklaring) te horen dat ze weer naar huis moeten.

Bohemen, ca. 1358

Pentekening op perkament

Wenen, Oesterreichische Nationalbibliothek, MS Cod. 370 (Krumauer Bildercodex), fol. 170v onderste helft - fol. 171r onderste helft

43. Midden op zee treft Brandaan een kristallen pilaar Venetië, derde kwart 14e eeuw Gekleurde pentekening op papier Parijs, Bibliothèque Nationale, MS italien 1708, fol. 20v

44. Vanaf een berg bekogelt een figuur Brandaans schip met een hamer (de tekst vertelt over een berg vol smidsvuren, waar duivelse figuren gloeiende sintels naar de monniken gooien)

Venetië, derde kwart 14e eeuw Gekleurde pentekening op papier Parijs, Bibliothèque Nationale, MS italien 1708, fol. 22r

45. De paus en de keizer; volgens de tekst een voorstelling in reliëf die de monniken op een brug in het aards paradijs aantreffen.

Venetië, derde kwart 14e eeuw Gekleurde pentekening op papier Parijs, Bibliothèque Nationale, MS italien 1708, fol. 30v

46. Brandaans schip wordt belaagd door een zeemonster, dat door een ander monster wordt overwonnen

Venetië, derde kwart 14e eeuw Gekleurde pentekening op papier Parijs, Bibliothèque Nationale, MS italien 1708, fol. 16r

47. De 'eilandvis'

Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 173, fol. 115r

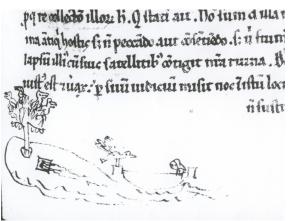

48. De 'eilandvis'

Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 44, fol. 34r

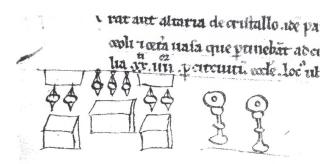
49. Brandaans aankomst bij het 'Vogelparadijs' Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 173, fol. 115v

50. Brandaans aankomst bij het 'Vogelparadijs' Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 44, fol. 35r

51. Lampen, altaren en kelken in de kloosterkerk van Sint Ailbe
Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?)
Pentekening op perkament
Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc.
173, fol. 119v

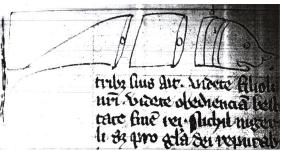

52. Lampen, altaren en kelken in de kloosterkerk van Sint Ailbe

Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 44, fol. 38v

53. De monniken van Sint Ailbe communiceren zonder woorden: ze stellen een vraag door de abt aan te kijken, die vervolgens het antwoord opschrijft Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 173, fol. 119v

54. Het overwonnen zeemonster, dat volgens de tekst in stukken aanspoelt op het eiland waar de monniken verblijven

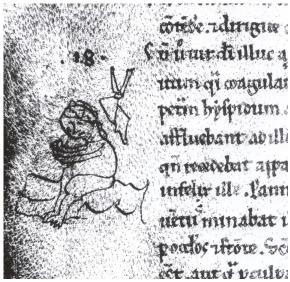
Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 173, fol. 123v

55. Een griffioen valt Brandaans schip aan Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 173, fol. 126r

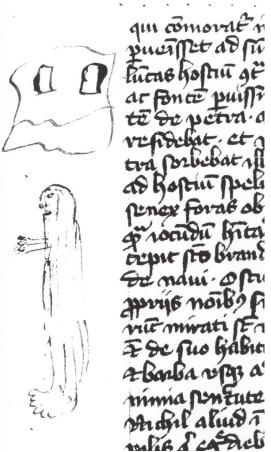

56. Een griffioen valt Brandaans schip aan Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 44, fol. 45v

57. Judas op zijn rots in zee, met het doekje dat hij volgens de tekst aan een goede daad tijdens zijn leven heeft te danken

Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 44, fol. 49v

58. Paulus de kluizenaar, daarboven de berg met twee grotten waarin hij woont

Duitsland (Mainz?), begin 15e eeuw (?) Pentekening op perkament Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 44, fol. 51v

59. Brandaan en zijn broeders in hun schip Geschilderde en vergulde miniatuur Noord-Frankrijk, 15e eeuw Oxford, Queen's College, MS 305, fol. 148r

60. Duivels bekogelen Brandaans schip met stenen (de tekst vertelt over een berg vol smidsvuren, waar duivelse figuren gloeiende sintels naar de monniken gooien)

Geschilderde miniatuur Noord-Frankrijk, 14e eeuw Parijs, Bibliothèque Nationale, MS français 185, fol. 128r

61. Een duivel zit op de boeg van Brandaans schip, in het water ligt een hamer (de tekst vertelt over een berg vol smidsvuren, waar duivelse figuren gloeiende sintels naar de monniken gooien)

Geschilderde miniatuur Noord-Frankrijk, 13e eeuw Brussel, Bibliothèque Royale Albert I, MS 10326, fol. 189r